

Maciej Grochowski
Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków
maciej.grochowski@ijppan.pl

FUNKCJE SKŁADNIOWE PRZYMOTNIKA *OSTATNI*

Słowa kluczowe: współczesny język polski, składnia, grupa nominalna, referencja, części mowy, przymiotnik

Keywords: contemporary Polish language, syntax, nominal group, reference, parts of speech, adjective

1. Przymiotniki porządkowe

Wśród przymiotnikowych wykładników okazjonalności (Grochowski 2024a) nie-małe grupy stanowią leksemy mające znaczenie przestrzenne (np. *tamtejszy, tutejszy, powyższy, poniższy, bliski, dalszy*) i temporalne (np. *wczorajszy, dzisiejszy, jutrzejszy, tygodniowy, były, obecny, bieżący, przyszły*). Jednostki tworzące jedną z podgrup tych ostatnich komunikują następstwo czasowe, por. np. *poprzedni, ubiegły, zesły, miniony, następny, kolejny, pozostały, przedostatni, ostatni*. Na zasadzie analogii do liczebników porządkowych są one nazywane przymiotnikami porządkowymi. Mają ustabilizowaną pozycję linearną w grupie nominalnej, mianowicie występują w sekwencji atrybutów antepozycyjnych względem rzeczownika jako centrum grupy i zajmują wśród nich trzecie miejsce, po przymiotnikach wskazujących i dzierżawczych, a przed przymiotnikami właściwymi (Wierzbicka, Wierzbicki 1968: 129; Topolińska 1984: 378–379; Gębka-Wolak 2000: 85; ISJP XXXV; Grochowski 2003: 197; Grzegorzczkova 2021: 174). Por. np.:

- (1) Opowiedz nam o tym swoim pierwszym/poprzednim/następnym/kolejnym/ostatnim samodzielny mieszkaniu.

- (2) Napisz dla nas artykuł o tej swojej poprzedniej/kolejnej/przedostatniej dramatycznej wspinaczce.

Pozycja linearna przymiotników porządkowych została wymodelowana w pracach o szyku składników grupy nominalnej jako prototypowa dla leksemów tej grupy (podlegają one wzajemnej substytucji). Częste są jednak odstępstwa od podanej zasady. Stanowią one między innymi naturalną konsekwencję faktu, że wszystkie atrybuty rzeczownika są fakultatywnymi komponentami grupy imiennej. W licznych wypowiedzeniach egzemplifikujących użycie przymiotników porządkowych leksemy te są jedynymi atrybutami rzeczownika albo kookurują tylko z jednym atrybutem, który je poprzedza. Por. np.:

- (3) Nie przeżył z nami tych *następnych* lat w PRL-u (NKJP).
- (4) Po upływie dwóch *następnych* kwadransów dwoiło mi się przed oczami (NKJP).
- (5) Przez kilka *kolejnych* dni przesiedziała w schronie (NKJP).
- (6) Nic nie pomogły moje *kolejne* próby odwołania się od orzeczenia sądu koleżeńkiego (NKJP).
- (7) Przypomniałem sobie miejsce twojej *poprzedniej* pracy (NKJP).
- (8) Zośka ciągle wracała do swojego *poprzedniego* narzeczonego (NKJP).
- (9) Franciszek jest taki sam jak przez te wszystkie *ubiegłe* lata (NKJP).
- (10) Przez cały *ubiegły* tydzień trwał kurs ratownictwa pierwszego stopnia (NKJP).
- (11) Nasz biskup zmarł w *zeszłą* środę (NKJP).
- (12) Tam przechował się przez całą *zeszłą* zimę, aż dopiero ktoś zawistny na niego doniósł (NKJP).
- (13) Obrady konferencji pokojowej wkroczyły w swoje *ostatnie* stadium (NKJP).
- (14) Nasza *ostatnia* autorska płyta ukazała się w 2001 roku (NKJP).

Przymiotniki porządkowe są charakteryzowane w słownikach ogólnych i specjalistycznych, mających określone profile (Śliwiński 1993: 80; Bańko, Krajewska 1994: 148; NSPP: 619; DSS 2004: 295–299; WSWB: 504), a także w artykułach składniowo-semantycznych, niekiedy merytorycznie powiązanych ze słownikami specjalistycznymi (Grochowski 2003; Burkhardt 2006; Grzegorzczkowska 2006, 2012, 2021), oraz w wymienionych wcześniej pracach dotyczących porządku linearnego składników grupy nominalnej.

2. Znaczenie przymiotnika *ostatni*

Przedmiotem tego artykułu jest analiza składniowo-semantyczna przymiotnika o postaci *ostatni*, a celem określenie jego funkcji składniowych. Przymiotnik ten

konstruuje kilkadziesiąt wielosegmentowych jednostek leksykalnych, wymagających odrębnego opisu; por. np. (czyjaś) *ostatnia wola*; (czyjeś) *ostatnie życzenie*; *ostatnia* (dla kogoś) *deska ratunku*; *ostatni dzwonek*, *żeby*; *ostatnie namaszczenie*; (czyjeś) *ostatnie podrygi*; (czyjeś) *ostatnie słowo*; *ostatni* (dla kogoś) *gwóźdź do trumny*; *do ostatniego grosza*; *do ostatniej kropli krwi*; *wybiła* (czyjaś) *ostatnia godzina*; *ostatni krzyk mody*; *ostatni Mohikanin*; (ktoś) *jest na ostatnich nogach*; (ktoś) *oddał* (komuś) *ostatnią koszulę*; (ktoś) *zwymyślał* (kogoś) *od ostatnich*; *ostatnich gryzą psy*; (coś) *ostatniej szansy*; (coś) *zostało związane na ostatni guzik*. Większość z tych jednostek jest zarejestrowana w słownikach ogólnych współczesnej polszczyzny i/lub w słownikach specjalistycznych (Bogusławski, Wawrzyńczyk 1993: 248; PSF: 375–376; WSFJP: 501; Bogusławski, Danielewiczowa 2005: 187; DSS 2004: 295–299).

Niemala część znanych mi słowników ogólnych i specjalistycznych opisuje przymiotnik *ostatni* jako wyraz polisemiczny; por. np. ISJP, SWJP, WSJP PAN. Z kolei słowniki operujące programowo homonimią przy charakterystyce znaczeń wyróżniają kilka leksemów o postaci *ostatni*, przypisując każdemu z nich inną interpretację semantyczną. Dobrze ilustruje ten stan rzeczy DSS (DSS: 296–297), który wyodrębnia pięć leksemów homonimicznych z następującą reprezentacją (podane niżej przykłady pochodzą także z tego słownika):

Ostatni₁ ‘taki, po którym nie ma innego; odnosi się do ludzi, zwierząt, rzeczy, wydarzeń uszeregowanych niekoniecznie w czasie bezpośrednio poprzedzającym moment mówienia’; np. *ostatni gość programu*, *ostatni zawodnik biegu*, *ostatni raz*, *ostatnia bitwa*. Zob. też ISJP: *ostatni* w zn. 1.1; SWJP: *ostatni* w zn. 1; WSJP PAN: *ostatni* w zn. 1, 2.

Ostatni₂ ‘odnosi się do przeszłości bezpośrednio poprzedzającej moment mówienia; wchodzi w skład fraz z rzeczownikami oznaczającymi konwencjonalne jednostki czasu’; np. *ostatni moment*, *ostatni dzień*, *ostatnie dwa wieczory*, *ostatnie dwa tygodnie*. Zob. też ISJP: *ostatni* w zn. 1.2, 2; SWJP: *ostatni* w zn. 3.

Ostatni₃ ‘aktualny, najnowszy’; np. *ostatni utwór*, *ostatni rachunek*, *ostatni rysunek*, *ostatnie wiadomości*, *ostatnie notowania giełdowe*. Zob. też SWJP: *ostatni* w zn. 2.

Ostatni₄ ‘potoczne określenie kogoś lub czegoś w znaczeniu ‘najgorszy’ (np. *ostatni uczeń*, *ostatnia rzecz*), także ‘we frazach z rzeczownikami nacechowanymi pejoratywnie’; np. *ostatni lump*, *ostatni idiota*, *ostatni tchórz*, *ostatnia chała*. Zob. też ISJP: *ostatni* w zn. 6; SWJP: *ostatni* w zn. 5.

Ostatni₅ ‘jedyna, pozostała część jakiejś całości’; np. *ostatni egzemplarz*, *ostatni kawałek ciasta*. Zob. też SWJP: *ostatni* w zn. 4.

Przytoczone glosy nie są oparte na jednej określonej koncepcji definiowania. Nie egzemplifikują adekwatnych definicji przedmiotowych ani metajęzykowych (Bogusławski 1988; Grochowski 1993). Odwołują się jedynie do ciągów wyrazów bliskoznacznych względem przymiotnika *ostatni*, charakteryzują zbiory obiektów i stanów rzeczy, o których jest on orzekany. Objaśnienia znaczeń są powiązane z uwagami dotyczącymi referencji, składni i pragmatyki. W przytoczonych

głosach dominują wyniki obserwacji zmienności bezpośredniego prawostronnego kontekstu przymiotnika, czyli współwystępujących z nim rzeczowników. Taka motywacja wieloznaczności jest intuicyjnie mało przekonująca. Skoro przymiotnik *ostatni* i kookurujący z nim (w pozycji konotowanej kategorialnie) rzeczownik są odrębnymi jednostkami leksykalnymi, to znaczenie obu tych jednostek jest dane i musi być uznane za określone (w przeciwieństwie do ciągów dwusegmentowych lub dłuższych, mających znaczenie globalne, takich jak *ostatnia wola*, *ostatnie życzenie*, *ostatnie namaszczenie*, *ostatni dzwonek*, *ostatni Mohikanin*). Na przykład *ostatni* w sekwencjach *ostatni rachunek*, *ostatni rysunek*, *ostatni utwór* (jednostka *ostatni*₃ – według DSS) znaczy, moim zdaniem, to samo, co *ostatni* w sekwencjach *ostatni egzemplarz*, *ostatni kawałek ciasta* (jednostka *ostatni*₅ – według DSS). Celowe jest poszukiwanie wspólnego mianownika dla wyrazu *ostatni* nie tylko w obu przytoczonych seriach przykładów, lecz także w pozostałych, wymienionych w DSS. Nie jest wykluczone, że takim wspólnym mianownikiem jest sens ‘po tym, o którym mówię, nie ma innych / nie było więcej’. Można by opisywać znaczenia wymienionych połączeń (grup imiennych) jako pewnych całości. Trzeba by jednak wcześniej przyjąć, że są one znaczeniowo niepodzielne, a taka przesłanka jest kontrintuicyjna.

Kierując się zasadą redukcjonizmu, relewantną w strukturalnej analizie semantycznej, przyjmuję, że przymiotnik *ostatni* jako jednostka leksykalna jest monosemiczny. Trafnie jest opisane znaczenie tego przymiotnika w pracach Władysława Śliwińskiego: *ostatni* ‘taki, po którym nie będzie innego’ (Śliwiński 1990: 165, 1993: 80). Jest to jednak ujęcie popularne, wymagające uzupełnienia i zarazem pogłębienia.

Wyrażenie predykatywne *ostatni* jest orzekane o obiekcie / stanie rzeczy należącym do pewnego szeregu. Szereg składa się z co najmniej trzech elementów (Bednarek 2001). Elementy tworzące szereg są w określony sposób uporządkowane (na mocy przyjętej konwencji), tak mianowicie, że każdy element następuje później niż pierwszy, a *ostatni* z kolei najpóźniej, z czego wynika, że po *ostatnim* nie ma już żadnego elementu. A zatem pojęcie szeregu implikuje określoną kolejność jego elementów (Grochowski 2004). Najprostszą językową reprezentacją pojęcia kolejności jest wymienianie wyrażen tworzących szereg arytmetyczny (Bogusławski 1966: 53–56).

Przymiotnik *ostatni* jest jednym z wielu wykładników leksykalnych relacji kolejności. Warunkiem koniecznym sensownego orzeczenia o obiekcie / stanie rzeczy predykatu *ostatni* jest to, by poprzedzały go co najmniej dwa elementy. W słownikach ani w literaturze przedmiotu nie zwrócono uwagi na to, że znaczenie *ostatni* implikuje dwie wielkości poprzedzające (wcześniejsze niż) obiekt, o którym mowa. Jest to konsekwencja faktu, że nie wiązano znaczenia badanego przymiotnika z pojęciem kolejności. Wewnętrznie sprzeczne są na przykład zdania:

- (15) *Po ***ostatnim*** semestrze na dziennikarstwie przywiozłem z Warszawy puchową kołdrę, ale przed tym semestrem nie było żadnych innych / był tylko jeden semestr.

- (16) *Piotr Kowalski był **ostatnim** zawodnikiem na mecie, ale przed nim nie było żadnych innych zawodników / był tylko jeden zawodnik na mecie.

Proponuję zatem następującą definicję semantyczną przymiotnika *ostatni*:

- (17) **Ostatni X**: ‘ten/taki X, o którym mówię to, że przed nim były inne X-y, a po nim nie ma / nie było innych (więcej) X-ów’.

3. *Ostatni* jako atrybut rzeczownika w grupie imiennej

W słownikach i artykułach dotyczących przymiotnika *ostatni* opis znaczenia i właściwości składniowych jednostki jest ilustrowany przykładami wypowiedzeń i fraz, w których jest ona użyta jako atrybut rzeczownika w grupie nominalnej. Inne funkcje składniowe tego wyrazu, typowe dla przymiotnika i mające bogatą egzemplifikację w NKJP, mianowicie funkcja orzecznika i funkcja dodanego (niepodstawowego, niezdaniotwórczego) wyrażenia predykatywnego nie są w słownikach ilustrowane ani nawet wymieniane. Przymiotnik *ostatni* jest orzecznikiem na przykład w poniższych wypowiedzeniach:

- (18) Ten kurs jest **ostatni** i zaraz jedziemy do domu (NKJP).
 (19) Wolałbym tatę jako pierwszego w kolejce, a jest **ostatni**.
 (20) Wtorkowa akcja kontrolna w powiecie dzierzoniowskim nie była **ostatnia** (NKJP).

Omawianemu przymiotnikowi w funkcji niepodstawowego wyrażenia predykatywnego jest poświęcony następny rozdział tego artykułu.

Na podstawie słowników i literatury, a także w świetle NKJP można postawić kilka hipotez na temat właściwości składniowych przymiotnika *ostatni* jako komponentu grupy imiennej. Badany przymiotnik występuje w grupach syntaktycznych konstytuowanych przez rzeczowniki pospolite, w antepozycji względem nich. Nie występuje w grupach z nazwą własną w centrum ani z zaimkiem rzeczownym (Laskowski 1974, 1998a: 62; Saloni 1981). Na klasy semantyczno-leksykalne rzeczowników przyłączających przymiotnik *ostatni* w funkcji atrybutu nie są nałożone żadne ograniczenia. Kookuruje on z rzeczownikami osobowymi, żywotnymi, zmysłowymi, mentalnymi, zmysłowo-umysłowymi (Śliwiński 1993: 7, 8o). Por. np.:

- (21) Motelu nigdy nie skończono, a **ostatni** murarz zniknął na wiosnę z walizką (NKJP).
 (22) Piękna gniada klacz rodziła swego **ostatniego** źrebaka (NKJP).
 (23) Wytarłem **ostatni** widelec i wróciłem do pokoju (NKJP).

- (24) Matka skończyła właśnie **ostatniego** robra (NKJP).
 (25) A słyszałeś może **ostatnie** ploty? (NKJP).

Ze względu na tożsamość pozycji syntaktycznej (zob. p. 1) przymiotnik *ostatni* wyklucza się z liczebnikami porządkowymi i przymiotnikami porządkowymi. Możliwa jest kookurencja dwóch lub większej liczby leksemów reprezentujących te klasy, jeżeli zostaną połączone spójnikiem szeregowym. Por. np.:

- (26) Małgorzata najdłużej mieszkała ze swoim **poprzednim i ostatnim** partnerem.
 (27) Nie pamiętam, czy Adam dostał dodatkowe wynagrodzenie **w ubiegłym czy w ostatnim** miesiącu.

Przymiotnik *ostatni* łączy się bez ograniczeń z liczebnikami głównymi, określonymi i nieokreślonymi (Laskowski 1998b: 341), mogą one występować w ante- i w postpozycji względem badanej jednostki. Por. np.:

- (28) Skrzyński znalazł się na konferencji jako obserwator na dwóch **ostatnich** posiedzeniach plenarnych (NKJP).
 (29) Przez **ostatnie** dziesięć lat zmarły uczestniczył w każdej niedzielnej mszy świętej (NKJP).
 (30) Na szczęście zainteresowanie Portugalią w ciągu **ostatnich** kilkunastu lat systematycznie wzrasta (NKJP).
 (31) Szwendął się po ulicach przez **ostatnich** parę godzin (NKJP).

Jak wynika z modelu porządku linearnego składników grupy imiennej, zaproponowanego przez Zuzannę Topolińską (1978, 1984: 367–386), grupę z przymiotnikiem porządkowym, w tym z jednostką *ostatni*, otwiera przymiotnik wskazujący *ten/tamten*. Jeżeli nie jest on użyty koreferencyjnie z wyrażeniem z poprzedzającego kontekstu, por. np. (32)–(35) – o takim użyciu będzie mowa niżej – to jako jednostka fakultatywna podlega redukcji, por. np. (36)–(39).

- (32) W przypadku gdy urząd skarbowy zakwestionuje prawo podatnika do odliczenia stypendium, **ten ostatni** będzie musiał zapłacić należny podatek wraz z odsetkami (NKJP).
 (33) Wpływy Zaleskiego w samym ministerstwie na rzecz wiceministra Becka zaczęły maleć. **Ten ostatni** pracował zresztą w tym kierunku aktywnie (NKJP).
 (34) Mniejsze zainteresowanie budziły nawet najdorodniejsze okazy warzyw bardziej pospolitych, jak kapusta, seler czy marchew, choć **ta ostatnia** ma szanse na międzynarodową karierę (NKJP).
 (35) W kolorach, czystości i świetle ludzie jakby się odmienili, więcej uśmiechów na ulicach, mniej zapitych facetów na rynku. **Tych ostatnich** zrobiło się mniej,

- bo pan Rybka zakazał sprzedaży alkoholu w rynkowej gospodzie „Pod Gąską” (NKJP).
- (36) Jak to dobrze, że nadszedł **ten ostatni** wieczór. Danka wróci do oddziału... Jeszcze tylko jutrzejsza akcja, ale to musi się udać (NKJP).
- (37) Schodzę coraz niżej i niżej i staram się odgadnąć, kiedy będzie **ten ostatni** schodek (NKJP).
- (38) Otwierał drzwi, wietrzył. Wspominał coś o sprzedaży domu. Miał nawet kupca, jakieś małżeństwo. W **ten ostatni** poniedziałek też tu był, jeszcze zanim przyjechała policja (NKJP).
- (39) Odmówiłam panu premierowi odpowiedzi na pytanie, czy **ta ostatnia** wersja ustawy jest kompromisem z nadawcami (NKJP).

Między dwiema seriami zdań, zewnętrznie dosyć podobnymi, zachodzą zasadnicze różnice składniowo-semantyczne. W zdaniach (32)–(35), należących do pierwszej serii, przymiotnik *ostatni* jest członem konstytutywnym grupy nominalnej, a poszczególne grupy, otwierane przez formę przymiotnika *ten*, są wyrażeniami anaforyzującymi (Topolińska 1977, 1984: 327). Odsyłają one do określonej grupy usytuowanej w poprzedzającym kontekście (grupy anaforyzowanej), z którą mają wspólne odniesienie przedmiotowe, inaczej mówiąc – z którą są koreferencyjne. Składnikiem semantycznym anafory jest komponent metatekstowy ‘o czym / o którym mówiłem’; por. m.in. Wierzbicka 1971: 115; Wajszczuk 1980: 147; Walusiak 1999: 57.

Zgodność wartości kategorii gramatycznych leksemów występujących w grupie anaforyzowanej z wartościami przymiotnika *ostatni* w danym wypowiedzeniu stanowi formalne potwierdzenie tezy, że *ten ostatni* jest anaforą. Zob. sekwencje *podatnika* w (32), *wiceministra Becka* w (33), *marchew* w (34), *zapitych facetów* w (35).

W zdaniach drugiej serii, por. (36)–(39), grupy nominalne są konstytuowane przez rzeczownik, odpowiednio *wieczór* w (36), *schodek* w (37), *poniedziałek* w (38), *wersja* w (39), a przymiotnik *ostatni* jest jego atrybutem. Grupy wprowadzane przez przymiotnik wskazujący *ten* odnoszą się do obiektów pozajęzykowych. Nie odsyłają do poprzedzającego kontekstu, ponieważ brak w nim odpowiednich grup nominalnych, z którymi mogłyby być koreferencyjne.

W pierwszej pozycji linearnej w grupie imiennej może wystąpić przymiotnik (zaimek) nieokreślony *jakiś* lub *niektóre*. Połączenia *jakiś ostatni*, *niektóre ostatnie* należą do rzadkości (połączenia *pewien ostatni* nie zarejestrowano). W NKJP zawierającym ponad 967 000 wypowiedzeń z formą *ostatni* wymienione sekwencje są ilustrowane zaledwie kilkunastoma przykładami. Por. np.:

- (40) Ich reakcja była podyktowana raczej **jakims ostatnim** wysiłkiem woli niż autentycznym entuzjazmem (NKJP).
- (41) Śniegowy tor przeszkód udało się organizatorom przeprowadzić na **jakims ostatnim** płacie (NKJP).

- (42) Sekretarz stanu rozważania o przeniesieniu baz wojskowych z Niemiec pod wpływem ***jakichś ostatnich*** impulsów nazwał „nonsensownymi” (NKJP).
- (43) Biorąc pod uwagę ***niektóre ostatnie*** decyzje, w pełni popieram zaproponowane przez komisję rozwiązania (NKJP).
- (44) Po ***niektórych ostatnich*** wypowiedziach zaczynam nabierać wątpliwości co do intencji wielu posłów (NKJP).

Przykłady wypowiedzeń z formą przymiotnika *ostatni*, zarejestrowane w NKJP, pozwalają na postawienie hipotezy, że pierwsza pozycja linearna tej formy w grupie imiennej jest pozycją dominującą. Por. np. (21), (23), (24), (25) oraz

- (45) ***Ostatni*** autobus wtoczył się na wiadukt i pojechał w stronę zajezdni (NKJP).
- (46) Spojrzenie pada na ***ostatni*** stolik w samym rogu pod ścianą (NKJP).
- (47) Po drodze podsumował ***ostatni*** tydzień swoich wypraw (NKJP).

W antepozycji względem formy *ostatni*, rzadziej w postpozycji, występują przymiotniki dzierżawcze. Por. np.:

- (48) Myślałem, że to będzie ***mój ostatni*** meldunek (NKJP).
- (49) Sądzę, że to była ***twoja ostatnia*** noc w lesie (NKJP).
- (50) Dzicy lokatorzy znaleźli tu ***swoje ostatnie*** schronienie (NKJP).
- (51) ***Ostatnia nasza*** dłuższa rozmowa odbyła się w ten ponury wieczór (NKJP).

4. *Ostatni* jako niezdaniowe wyrażenie predykatywne

Struktura polipredykatywna jest reprezentowana przez dwa i większą liczbę wyrażeń zdaniowych albo przez jedno wyrażenie zdaniowe (podstawowe wyrażenie predykatywne) i przyłączone do niego (dodane) wyrażenie niezdaniowe (niepodstawowe wyrażenie predykatywne); por. Grochowski 1984, 2024b. W przeciwieństwie do wyrażeń argumentowych wyrażenia niezdaniowe nie są implikowane przez predykat (Karolak 1974: 14, 1984: 56), pozostają z predykatem w stosunku kookurencji. W składni tradycyjnej nazywano je okolicznikami, w składni semantycznej m.in. adiunktami (Karolak 2002: 29). Adiunkty mają strukturę formalną grup składniowych, nominalnych lub adverbialnych. Grupa nominalna reprezentująca adiunkta może być konstytuowana przez liczebnik porządkowy lub przymiotnik; por. np.:

- (52) Lekarz prowadzący poznał ***pierwszy*** wyniki badań pacjentki.
- (53) Wszyscy mieszkańcy, ciągle ***senni***, marzą o niedzieli, aby ją przespać (Pisarkowa 1963: 157).
- (54) Dziecko, ***chore***, drżało z zimna (Pisarkowa 1965: 21).

Wartości kategorii rodzaju, liczby i przypadku liczebnika porządkowego i przymiotnika są zdeterminowane wartościami tych samych kategorii odpowiedniego rzeczownika występującego w podstawowym wyrażeniu predykatywnym.

Przymiotnikom, które nie są atrybutami rzeczownika ani podstawowymi wyrażeniami predykatywnymi, a wyróżniają się jako człony zdania z reguły nacechowane prozodycznie i pozycyjnie, Krystyna Pisarkowa (1965), autorka pierwszej polskiej monografii poświęconej predykcji niezdaniotwórczej, przypisała funkcję przydawki predykatywnej. Współcześnie funkcja ta jest nazywana częściej niezdaniovym (dodanym, dołączonym) wyrażeniem predykatywnym; por. np. Zakrzewska 1988; Czapiga 1994; Szumska 2006.

Przymiotnik *ostatni* jest niezdaniovym wyrażeniem predykatywnym w podanych niżej wypowiedzeniach, dodanym do konstytuujących je czasowników. Forma gramatyczna przymiotnika jest uwarunkowana formą odpowiedniego rzeczownika wypełniającego pozycję argumentu; por. np.:

- (55) Sekretarka, starsza, cicha kobieta, ukloniła się prezesowi *ostatnia*.
- (56) Zosia zawsze przychodziła na jego zajęcia *ostatnia*, także *ostatnia* opuszczała salę (NKJP).
- (57) Rudy sierżant wszedł *ostatni*, zamknął za sobą drzwi (NKJP).
- (58) Kowboj strzela tylko raz i zawsze *ostatni* wyciąga broń (NKJP).
- (59) Pan Fujimoto, zajęty sprawami zawodowymi, przybywa zawsze *ostatni* i jako pierwszy po rejsie opuszcza swego giganta (NKJP).
- (60) Bardzo możliwe, że pani widziała go *ostatnia*.

Liczebniki porządkowe i przymiotniki porządkowe są często przyłączane do innych wyrażen, m.in. do czasowników, za pomocą operatora *jako*. Wysoką frekwencję *jako* w tekstach potwierdza NKJP, rejestrujący 1 111 863 przykłady wypowiedzeń z tym ciągiem.

Kwalifikacja gramatyczna leksemu *jako* sprawiała i sprawia nadal językoznawcom poważny kłopot, z czego zdaje sprawę Magdalena Danielewiczowa (2021: 77–88), przedstawiając w swojej monografii stan badań nad tym operatorem. Przegląd prac dotyczących *jako* uzupełnił tylko informacją, iż Roman Laskowski (1975: 707, 1979: 13), autor kilku klasyfikacji leksemów polskich, w pierwszych dwóch artykułach z tego cyklu wyodrębnił dla *jako* – relatora podlegającego kongruencji – osobną, jednoelementową klasę. W pierwszym wydaniu *Morfologii* (Laskowski 1984: 30–37) uczony wycofał się z tego pomysłu. Nie wymienił jednak leksemu *jako* wśród przykładów żadnej klasy gramatycznej.

Przyczyną trudności z kwalifikacją gramatyczną *jako* nie jest fakt, że jednostka ta operuje na nieprzedmiotowym poziomie języka (Danielewiczowa 2021: 106–107). Liczne jednostki metapredykatywne i metatekstowe mają bowiem swoje kwalifikatory gramatyczne. Właściwości *jako* wymagają analizy porównawczej z cechami innych jednostek operujących na poziomach meta.

Jak wynika z badań Danielewiczowej (ibid.), stosunek *jako* do wyrażen, z którymi ten ciąg kookuruje, jest dwojaki: (a) *jako* jest częścią jednostki wielosegmentowej otwierającej prawostronnie pozycję syntaktyczną dla rzeczowników i wyrażen o funkcji przydawki przymiotnej, reprezentowanej przez liczebniki porządkowe, przymiotniki, imiesłowy przymiotnikowe; w pozycji tej może wystąpić jednostka *ostatni*; por. np. (61)–(64); (b) *jako* tworzy konstrukcję z innymi przymiotnikami, m.in. z jednostką *ostatni*, i otwiera wyrażenie niezdaniove, przyłączone do podstawowego wyrażenia predykatywnego; por. np. (65)–(68).

- (61) Moja siostra urodziła się *jako ostatnia* (NKJP).
- (62) Członkowie kabaretu Rak wystąpili *jako ostatni* (NKJP).
- (63) O tym, że padł gol, dowiedziałem się *jako ostatni* (NKJP).
- (64) Do czołowej ósemki *jako ostatni* zakwalifikował się Australijczyk (NKJP).
- (65) Odnaleziono nawet starszego mężczyznę, który gościł ją *jako ostatni* (NKJP).
- (66) Prawdopodobnie zginął, skacząc *jako ostatni* ze spadającego samolotu (NKJP).
- (67) *Jako ostatni* otrzymałem zimny obiad i zjadłem go samotnie (NKJP).
- (68) *Jako ostatni* wspiął się na pokład po linie marynarz potężnych rozmiarów (NKJP).

Wypowiedzenia (61)–(64) zawierają jednostki czasownikowe: *urodził się jako*; *wystąpił jako*; *_dowiedział się o _ jako_*; *zakwalifikował się do_ jako_* (sądy te opieram na monografii Danielewiczowej (2021: 60–77)). W wypowiedzeniach (65)–(68) wyrażenie niezdaniove *jako ostatni* jest dodane do podstawowych wyrażen predykatywnych.

5. Podsumowanie

Przymiotnik *ostatni* pełni trzy funkcje składniowe: (a) jest atrybutem rzeczownika konstytuującego grupę nominalną, (b) występując w pozycji orzecznika, stanowi podstawowe wyrażenie predykatywne, (c) dołączony do wyrażenia podstawowego pełni funkcję niezdaniovego (niepodstawowego) wyrażenia predykatywnego.

Jako jeden z przymiotników porządkowych występuje prymarnie w antepozycji względem rzeczownika. Należy do wyrażen okazjonalnych, komunikujących następstwo czasowe, jest jednym z wykładników leksykalnych relacji kolejności. Jest leksemem monosemicznym, stanowi jednostkę metatekstową.

Sekwencja *ten ostatni* jako grupa nominalna, której członem konstytutywnym jest badany przymiotnik, pełni funkcję anafory, należy tym samym do klasy wyrażen nawiązujących.

Leksem *ostatni* reprezentuje szeroką klasę przymiotników intratekstualnych systemowo, które od paru lat stanowią obiekt moich badań.

Literatura

- BAŃKO M., KRAJEWSKA M., 1994, *Słownik wyrazów kłopotliwych*, „Słowniki Języka Polskiego”, Warszawa.
- BEDNAREK A., 2001, *Kilka nieuporządkowanych uwag o porządku*, [w:] V.S. Chrakovskij, M. Grochowski, G. Hentschel (red.), *Studies on the Syntax and Semantics of Slavonic Languages*, „Studia Slavica Oldenburgensia”, 9, Oldenburg, s. 31–38.
- BOGUSŁAWSKI A., 1966, *Semantyczne pojęcie liczebnika i jego morfologia w języku rosyjskim*, „Monografie Slawistyczne”, nr 10, Wrocław.
- BOGUSŁAWSKI A., 1988, *Język w słowniku. Desiderata semantyczne do wielkiego słownika polszczyzny*, „Studia Leksykograficzne”, 2, Wrocław.
- BOGUSŁAWSKI A., DANIELEWICZOWA M., 2005, *Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III*, „Semiosis Lexicographica”, vol. 24, Warszawa.
- BOGUSŁAWSKI A., WAWRZYŃCZYK J., 1993, *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*, Warszawa.
- BURKHARDT H., 2006, *Nowy słownik synonimów polskich – ilustracja ciągu przymiotnikowego odnoszącego się do pojęcia czasu*, [w:] A. Dąbrowska, A. Nowakowska (red.), *Język a Kultura*, t. 19: Czas – język – kultura, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, no 2883, Wrocław, s. 73–80.
- CZAPIGA Z., 1994, *Predykatywność określeń w języku polskim i rosyjskim*, Rzeszów.
- DANIELEWICZOWA M., 2021, *Aspekt tematyczny w informacyjnej strukturze wypowiedzi*, Warszawa.
- DSS: A. Nagórko, M. Łaziński, H. Burkhardt, *Dystynktywny słownik synonimów*, Kraków 2004.
- GĘBKA-WOLAK M., 2000, *Związki linearne między składnikami grupy nominalnej we współczesnym języku polskim*, Toruń.
- GROCHOWSKI M., 1984, *Składnia wyrażen polipredykatywnych (Zarys problematyki)*, [w:] Z. Topolińska (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa, s. 213–299.
- GROCHOWSKI M., 1993, *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażen językowych*, „Biblioteka Myśli Semiotycznej”, nr 25, Warszawa.
- GROCHOWSKI M., 2003, *O znaczeniach przymiotników metatekstowych następny, kolejny*, [w:] M. Gębka-Wolak, I. Kaproń-Charzyńska, M. Urban (red.), *Studia z gramatyki i leksykologii języka polskiego*, Toruń, s. 197–205.
- GROCHOWSKI M., 2004, *Succession and Sequence. Semantic Relations*, „Studies in Polish Linguistics” 1, s. 61–80.
- GROCHOWSKI M., 2024a, *Okazjonalność przymiotników temporalnych w języku polskim*, „LingVaria” XIX, nr 1 (37), s. 63–73, <https://doi.org/10.12797/LV.19.2024.37.04>.
- GROCHOWSKI M., 2024b, *Struktura polipredykatywna*, [w:] M. Grochowski (red.), *Przewodnik językowo-encyklopedyczny po gramatyce semantycznej języka polskiego w ujęciu historycznym*, t. 1: *Artykuły problemowe*, Kraków, s. 565–569.
- GRZEGORCZYKOWA R., 2006, *Polskie przymiotniki temporalne na tle ogólnej językowej konceptualizacji czasu*, [w:] A. Dąbrowska, A. Nowakowska (red.), *Język a Kultura*, t. 19: Czas – język – kultura, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, no 2883, Wrocław, s. 33–43.
- GRZEGORCZYKOWA R., 2012, *Polskie przymiotniki jako sygnały aktualizacji temporalnej wypowiedzi*, [w:] eadem, *Świat widziany poprzez słowa. Szkice z semantyki leksykalnej*, Warszawa, s. 217–226.

- GRZEGORCZYKOWA R., 2021, *Opozycja deiktyczności i anaforyczności w polskich wyrażeniach temporalnych*, [w:] eadem, *Język w służbie myśli. Szkice z dziejów polskiego słownictwa*, Warszawa, s. 167–180.
- ISJP: M. Bańko (red.), *Inny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa 2000.
- KAROLAK S., 1974, *O programie składni wyrażen predykatywnych w gramatyce języka polskiego*, [w:] R. Laskowski, A. Orzechowska (red.), *O predykcji. Materiały konferencji Pracownicy Budowy Gramatycznej Współczesnego Języka Polskiego IBL PAN, Zawoja 14–16 XII 1972*, Wrocław, s. 7–23.
- KAROLAK S., 1984, *Składnia wyrażen predykatywnych*, [w:] Z. Topolińska (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa, s. 11–211.
- KAROLAK S., 2002, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa.
- LASKOWSKI R., 1974, *Rodzaj gramatyczny, struktura głęboka a zaimki osobowe*, [w:] J. Kuryłowicz, W. Taszycki, F. Sławski, A. Heinz (red.), *Studia indoeuropejskie. Études indo-européennes. Ioanni Safarewicz septuagenario ab amicis collegis sodalibus animo oblatum gratissimo*, „Prace Komisji Językoznawstwa – Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie”, nr 37, Kraków, s. 117–124.
- LASKOWSKI R., 1975, *Bemerkungen zu den Wortarten*, „Zeitschrift für Slawistik” XX, 5–6, s. 704–711.
- LASKOWSKI R., 1979, *Gramatyka języka polskiego – fleksja (konspekt)*, [w:] B. Vidoeski, B. Koneski, B. Korubin (red.), *Referati od X zasiedanie na Meġunarodnta komisija za izuczuvanie na gramaticzkata struktura na slovenskite literaturni jazici*, Skopje, s. 9–29.
- LASKOWSKI R., 1984, *Klasy funkcjonalne polskich leksemów*, [w:] R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa, s. 30–37.
- LASKOWSKI R., 1998a, *Funkcjonalna klasyfikacja leksemów a tradycyjny podział na części mowy*, [w:] R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa, s. 52–65.
- LASKOWSKI R., 1998b, *Liczebnik*, [w:] R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa, s. 341–351.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego, praca zbiorowa, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Warszawa 2012.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego, [on-line:] <https://nkjp.pl> (dostęp: 1 IX 2025).
- NSPP: A. Markowski (red.), *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa 1999.
- PISARKOWA K., 1963, *Predykatywność określeń w polskim zdaniu*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XXII, s. 153–159.
- PISARKOWA K., 1965, *Predykatywność określeń w polskim zdaniu*, „Prace Komisji Językoznawstwa – Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie”, nr 6, Wrocław.
- PSF: S. Bąba, G. Dziamska, J. Liberek, *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, „Słowniki Języka Polskiego”, Warszawa 1995.
- SALONI Z., 1981, *Uwagi o opisie fleksyjnym tzw. zaimków rzeczownych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica” 2, s. 243–253.
- SWJP: B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996.
- SZUMSKA D., 2006, *Przymiotnik jako przyłączone wyrażenie predykatywne. Analiza formalizacji struktur propozycjonalnych w warunkach predykcji niezdaniotwórczej*, Kraków.
- ŚLIWIŃSKI W., 1990, *Łączliwość składniowo-semantyczna przymiotników z rzeczownikami we współczesnym języku polskim*, „Rozprawy Habilitacyjne – Uniwersytet Jagielloński”, nr 177, Kraków.

- ŚLIWIŃSKI W., 1993, *Słownik semantyczno-syntaktyczny przymiotników polskich*, „Biblioteka Pomocy Dydaktycznych do Nauczania Obcokrajowców Języka i Kultury Polskiej”, „Skrypty Uczelniane – Uniwersytet Jagielloński”, nr 683, Kraków.
- TOPOLIŃSKA Z., 1977, *Referencja, koreferencja, anafora...*, „Slavica Slovaca” 12, 3, s. 225–232.
- TOPOLIŃSKA Z., 1978, *Budowa grup imiennych apelatywnych w języku polskim (mechanizmy linearyzacji)*, „Prace Filologiczne” XXVIII, s. 105–142.
- TOPOLIŃSKA Z., 1984, *Składnia grupy imiennej*, [w:] Z. Topolińska (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa, s. 301–389.
- WAJSZCZUK J., 1980, *Substytucyjna i metatekstowa interpretacja zjawiska anafory*, „Južnoslovenski Filolog” XXXVI, s. 121–151.
- WALUSIAK E., 1999, *Hierarchizacja treści i nawiązanie wewnątrztekstowe. Wykładowe leksykalne*, „Język, Poznanie, Komunikacja”, 10, Warszawa.
- Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, praca zbiorowa, red. P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, Kraków 2018.
- WIERZBICKA A., 1971, *Metatekst w tekście*, [w:] M.R. Mayenowa (red.), *O spójności tekstu*, „Z Dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej”, t. 21, Wrocław, s. 105–121.
- WIERZBICKA A., WIERZBICKI P., 1968, *Praktyczna stylistyka*, Warszawa.
- WSFJP: P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.
- WSJP PAN: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, [on-line:] <https://wsjp.pl> (dostęp: 20 III 2025).
- WSWB: M. Bańko (red.), *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych*, Warszawa 2005.
- ZAKRZEWSKA E., 1988, *Cechy przymiotników w funkcji niepodstawowego wyrażenia predyktywnego*, [w:] R. Grzegorzczkowska, B. Klebanowska (red.), *Studia nad językiem polskim*, „Polono-Slavica Varsoviensia”, 4, Warszawa, s. 41–53.

Syntactic Functions of the Polish Adjective *ostatni* ‘the Last’

Abstract

The word *ostatni* ‘the last’ is one of the ordinal adjectives in contemporary Polish. The unit in question occurs primarily in anteposition to the noun forming nominal phrase. The adjective *ostatni* is a lexical exponent of the notion of sequence which implies a succession of many (at least three) states of affairs. The unit under discussion is used occasionally but it is monosemic independently of the function performed in a sentence.

The adjective *ostatni* can function as an attribute of the noun, as a predicative expression in basic predicative expression, and as a non-basic predicative expression in a given simple sentence. The unit mentioned above belongs to systemically intratextual adjectives.